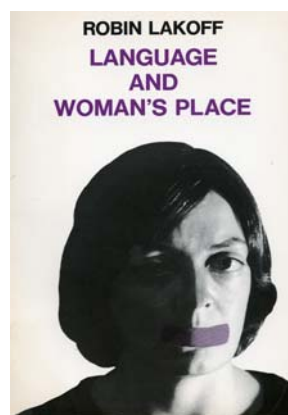

Μαριάνθη Μακρή-Τσιλιπάκου

Αναπλ. Καθηγήτρια Κοινωνιογλωσσολογίας
Τομέας Θεωρητικής & Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας
Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας & Φιλολογίας
ΑΠΘ

Έχουν περάσει, ήδη, 30 χρόνια από την εμφάνιση του άρθρου-βιβλίου της Robin Lakoff *Language and Woman's Place (Η γλώσσα και η θέση της γυναίκας)* (1973, 1975), στο εξώφυλλο του οποίου απεικονιζόταν ένα γυναικείο πρόσωπο με το στόμα φραγμένο με ένα τσιρότο.

Το άρθρο αυτό, το οποίο γεννήθηκε μέσα στο ιστορικό πλαίσιο του αμερικανικού φεμινιστικού κινήματος, έθετε για πρώτη φορά μια σειρά από ζητήματα σε σχέση με την άνιση γλωσσική αναπαράσταση των φύλων και την ανάλογη, κατά φύλα, χρήση της γλώσσας, επισημαίνοντας τις **διακρίσεις** εις βάρος των γυναικών, οι οποίες και προορίζονται για συγκεκριμένες θέσεις υποταγής: αντικείμενα ηδονής, και υπηρέτριες, με εξ αντικειμένου αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους από την πρόσβαση σε θέσεις ισχύος—τον οποίο οι ίδιες καταλήγουν να θεωρούν ως απόρροια της προσωπικής τους γνωστικής και μορφωτικής ανεπάρκειας. Παρόμοια θέση εξέφραζε και ο Ardener (1975, βλ. επίσης Kramarae 1981, Spender 1980) με τη θεωρία της **άφωνης ομάδας** (muted group), που υποδείκνυε ότι η γλώσσα δεν εκφράζει εξίσου, γιατί δεν εκπορεύεται εξίσου από όλες τις κοινωνικές ομάδες και έτσι οι γυναίκες, όπως και άλλες ανίσχυρες ομάδες, αναγκάζονται να εκφράζουν—κουτσοιρεμένα και στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι καθόλου δυνατό—τη δική τους ξεχωριστή (θηλυκή) αντίληψη και βίωση του κόσμου, διαμεσολαβημένη μέσα από μια γλώσσα φτιαγμένη στα μέτρα των ανδρών και, επομένως, ελάχιστα αντίστοιχη της άποψής τους για τον κόσμο, της κοσμοθεωρίας τους.

☺/☹ Φαίνεται ότι έπρεπε να περάσουν αρκετά χρόνια, ώστε να μπορέσει, το καλοκαίρι του 2003, η pop τραγουδίστρια Έλλη Κοκκίνου, επιτέλους, να διαλαλήσει μέσω τηλεοράσεως και ραδιοφώνου τη δική της σουξεδιάρικη 'κοσμοθεωρία', στην οποία, μοιραία, εξακολουθεί να συμβαίνει «στον κόσμο, μονάχα αυτός να έχει σημασία»!!!

Σύμφωνα με τη Lakoff, η *γλώσσα των γυναικών* ή *‘γυναικεία γλώσσα’* (women’s language), όρος που στο πρωτότυπο αναφέρεται στη γλώσσα που προορίζεται για αποκλειστική ή κυρίως χρήση από τις γυναίκες, αλλά και στη γλώσσα που περιγράφει αποκλειστικά τις γυναίκες (1975: 7), έχει ως αποτέλεσμα τον υποβιβασμό της ταυτότητας της γυναίκας, αφού της αρνείται τη χρήση ισχυρών τρόπων έκφρασης, ενθαρρύνοντας κοινότοπους και διστακτικούς τρόπους (: 7), ενώ επίσης την περιγράφει ως ‘αντικείμενο’, αλλά τότε ως υποκείμενο με προσωπικές απόψεις.

Άρχικά, η πρώτη φάση της φεμινιστικής (κοινωνιο)γλωσσολογίας επικέντρωσε, κυρίως, στην κατάδειξη της μεροληπτικής αναπαράστασης των δύο φύλων, όπως εγγράφεται στο γλωσσικό σύστημα, και στη συνέχεια στην πολιτική παρέμβαση για την καταπολέμηση και, εντέλει, εξάλειψη του **σεξισμού** στη γλώσσα, μέσα στο γενικότερο ‘αγωνιστικό’ τοπίο της εποχής (βλ. Miller & Swift 1976, 1980, Kramarae & Treichler 1985).

Παράλληλα, άρχισε και η εμπειρική διερεύνηση του πρώτου σκέλους της κατά Lakoff *γυναικείας γλώσσας*—αν και, σταδιακά, η χρήση του όρου περιορίστηκε σ’ αυτό το σκέλος, δηλαδή στη γλώσσα προς χρήση των γυναικών, η οποία όμως νοείται, πλέον, ως χρήση εντός του συστήματος, καταργώντας έτσι τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα δύο. Η γλώσσα λοιπόν αυτή, στην οποία κοινωνικοποιούνται οι γυναίκες, είχε κατά τη Lakoff (και για την Αγγλική γλώσσα, σε πρώτο επίπεδο) τα εξής χαρακτηριστικά, τα οποία διατρέχουν όλα τα επίπεδα της γραμματικοσύνταξης (1975: 8):

- **Γνώση και χρήση λεπτών χρωματικών διαβαθμίσεων**, π.χ. **μπορντό** - **βεραμάν** - **κοραλί** - **εκρού** - **τουρκουάζ** - **σομόν** κτλ.

Εμπειρικό δεδομένο: Σε πρόσφατο συνέδριο Γλωσσολογίας, η νεαρή εισηγήτρια (25+ χρονών) αναφέρθηκε στη **‘φουκς’** γραμμή του στατιστικού γραφήματός της, το οποίο ίσως για τους περισσότερους άνδρες θα ήταν απλά (ανοιχτό) κόκκινο ή έστω ροζ;

- **Χρήση ‘ανούσιων/κενών’ επιθέτων** (empty adjectives), με μεταφορική χρήση θαυμασμού/επιδοκιμασίας, όπως τα *sweet, divine, lovely*.

Για τα ελληνικά, ίσως τα: ‘γλυκό’, *πολύ γλυκό παιδάκι/φορεματάκι*, ‘θαυμάσιο’, *θαυμάσιος άνθρωπος*, ‘καταπληκτικό’, *καταπληκτικό έργο*· και, ίσως, και τα αντίστοιχα επιρρηματικά κατηγορούμενα: ‘τρέλα’/‘μούρλια’, *τρέλα έγινε το παστίτσιο/ο μουσακάς*. Ενώ αντίστοιχα η επιδοκιμασία και ο θαυμασμός, ανδρικά:

φοβερό το αμάξι του Γιάννη, άπαικτο το νέο Panda, και γαμώ τα παστίτσια/τους μουσακάδες (πρβ. Μακρή-Τσιλιπάκου 1986).

➤ **Αποφυγή έντονων επιφωνημάτων αποδοκιμασίας και υβριστικών εκφράσεων.**

Όπως, π.χ. *μπούρδες, μαλακίες, σκατά, αρχίδια, δεν μας χέζεις, δε πα' να γαμηθείς, γαμώ το καντήλι μου ή το ζεσταύρι μου* (κατά τον τηλεοπτικό, μαφιόζο Γαργαμπίκα των σίριαλ «Αχ και να 'ξερες», και «Πεθαίνω για σένα», Alpha TV, 2003). Αλλά, σεμνά: *ái το καλό/στην ευχή, πού πας βρε άνθρωπε!, δεν βλέπεις χριστιανέ μου* (αντί για τα πλέον ενδεικνυόμενα: *στραβός είσαι, βρε ζώον/μαλάκα/αρχίδι!*) στον ακάθεκτο, 'σιγά-να-μην-περάσεις-εσύ-πρώτη!', οδηγό που σε τράκαρε παραβιάζοντας το .

☺/☹ Χαρακτηριστικά, μεγαλώνοντας θυμάμαι μια θεία μου, η οποία, όταν αγανακτούσε και διαφωνούσε, κατέφηνε στα κολοκύθια! ή και στα μαρούλια! για να αποφύγει τα επιλήψιμα, λόγω σχήματος, αγγούρια! που συνηθίζονταν πολύ εκείνο τον καιρό.

➤ **Προσθήκη επιτατικών** που κάνει τις γυναίκες να μοιάζουν σα να μιλούν με μόνιμη έμφαση, *είναι τό:σο καλό παιδί!, ευχαριστώ πάρα πάρα πάρα πολύ!*

➤ **Εξασθένηση της προσλεκτικής δύναμης** των εκφωνημάτων λόγω παρουσίας διάφορων μετριαστικών στοιχείων, όπως π.χ.

- ερωτήσεων-ηχώ (tag-questions), *Ωραία η «Λάμψη», ε:/δεν είναι;*
- ερωτηματικής επιτόνησης σε καταφάσεις, *Λέω να μαγειρέψω φακές σήμερα;*
- επιμήκυνσης των παρακλήσεων, *Γιάννη, θα με πετάξεις μέχρι την κουμπάρα/ θα πας το παιδί στο σχολείο σήμερα, σε παρακαλώ;*
- επισχετικών συνομιλιακών δεικτών (hedges) με συνδηλώσεις αβεβαιότητας, *δεν ξέρω, νομίζω, δεν είμαι βέβαιη, δεν είμαι σχετική, αν δεν κάνω λάθος...*

➤ Τύποι της **πρότυπης γλωσσικής ποικιλίας**, π.χ. *ζέστη και όχι ζέστα, /όηγος/ και όχι /όγος/ για το όγκος, κτλ.*

Με λίγα λόγια, οι γυναίκες διδάσκονται/κοινωνικοποιούνται σε μια γλώσσα που αρμόζει σε **'κυρίες'**, είναι δηλαδή ευγενική, χωρίς γραμματικοσυντακτικές κοινωνικές χοντράδες, και η οποία, στην παρέκκλιση από τη νόρμα, δηλαδή τη Αυτή η γλώσσα, σε τελευταία ανάλυση, στην παράδοξη θέση 'μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα' (double bind, κατά Bateson

προσεγμένη και παρατυπίες και ουσία, θεωρείται ως γλώσσα των ανδρών. βάζει τη γυναίκα

1972, στο Lakoff 1975: 61), έτσι ώστε αν δεν υιοθετήσει τη γυναικεία γλώσσα να μην προσλαμβάνεται ως κανονική γυναίκα, αν όμως την υιοθετήσει να μην προσλαμβάνεται ως ένα άτομο ισότιμο προς τους άνδρες, αλλά ως ένας ατελής άνδρας. Και έτσι: “a woman is damned if she does and damned if she doesn’t”, κατά την Lakoff (1975: 61)–«κορίτσια, την έχουμε βαμμένη», σε ελεύθερη μετάφραση.

Τον κατάλογο των γυναικείων γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων, αυτή τη φορά σε σχέση με τις επικοινωνιακές στρατηγικές των δύο φύλων, συμπληρώνουν οι West & Zimmerman (1983), Zimmerman & West (1975) και η Fishman (1983) με τα ακόλουθα:

- Σεβασμός του δικαιώματος στη συνομιλία των συνομιλητριών/τών με **αποφυγή των διακοπών και των επικαλύψεων**
- **Ερωτήσεις** και όχι δηλώσεις-κρίσεις, επειδή οι πρώτες ανοίγουν το δρόμο για διεπίδραση
π.χ. *Χάλια δεν είναι η τηλεόραση; αντί για το Η τηλεόραση έχει τα χάλια της!*
- **Υποστηρικτική δράση** σε σχέση με την εγκατάσταση και διαχείριση των θεμάτων της συνομιλίας και της κατοχής του βήματος
- **Συντήρηση**, εξέλιξη παρά έλεγχος της συνομιλίας

(Για τα ελληνικά, βλ. Makri-Tsilipakou 1991a/b, 1993, 1994a/b/c, Μακρή-Τσιλιπάκου 2002).

Έτσι, το επόμενο πρώτο στάδιο της κοινωνιογλωσσολογίας του φύλου ήταν η αναζήτηση της *γυναικείας διαλέκτου*, της **φυλολέκτου**, (genderlect), ως τεκμηρίου/απόρροιας της **υστέρησης** των γυναικών σε σχέση με τους άνδρες (όπως κατηγοριοποιείται, κατά μια ανάγνωση, η δουλειά της Lakoff) ή της **κυριαρχίας** των ανδρών (π.χ. Zimmerman & West 1975, Fishman 1983) ή της **διαφοράς** ανάμεσα στα δύο φύλα, ως υποκουλτούρες (Maltz & Borker 1982, Tannen 1990), ανάλογα με τα ερμηνευτικά σχήματα που χρησιμοποιήθηκαν–τα οποία στην ουσία είναι τα δύο τελευταία, αφού η περιγραφή της άποψης της Lakoff ως μοντέλου της *υστέρησης* (Cameron 1996: 39, Wodak & Benke 1997: 130) δεν στοιχειοθετείται πλήρως και η κατάταξή του στο μοντέλο της *κυριαρχίας* φαίνεται πιο ακριβής (πρβ. Παυλίδου 2002: 22).

Το αποτέλεσμα της αναζήτησης ήταν μια σειρά από μελέτες που προσπαθούσαν να απαντήσουν είτε στο «*πώς οι γυναίκες και οι άνδρες μιλούν διαφορετικά*»–με παραλλαγή το «*πώς οι γυναίκες και οι άνδρες εκπαιδεύονται να*

μιλούν διαφορετικά», στην περίπτωση της αντιστοίχισης των έμφυλων διαφορών με τις πολιτισμικές (π.χ. δύο υποκουλτούρες, Tannen 1990)—εντός του γενικότερου ερμηνευτικού πλαισίου της διαφοράς. Είτε στο «πώς η γλώσσα αντικατροπτίζει, κατασκευάζει και συντηρεί την αντρική κυριαρχία» (Bing & Bergval 1996: 4), εντός του ερμηνευτικού σχήματος της ανδρικής κυριαρχίας.

Τα ευρήματα που προέκυψαν σκιαγραφούσαν τις γυναίκες ως επιρρεπείς στη χρήση πρότυπων τύπων της γλώσσας, στην υιοθέτηση αλλαγών με κοινωνικό γόητρο, στην επικοινωνιακή εμμεσότητα και συνεργασιμότητα κτλ.· και ως λιγότερο επιρρεπείς στις διακοπές και επικαλύψεις, στη χρήση στιγματισμένων εντόπιων ποικιλιών, απροκάλυπτα απειλητικών λεκτικών πράξεων, ηρωικών αφηγήσεων κτλ., κτλ. Και έτσι, χονδρικά, προέκυψε ένας κοινός πυρήνας, η *γυναικεία γλώσσα*, με τις γυναίκες να προβάλλουν ως προσεκτικότερες και διστακτικότερες ή ευγενικότερες, κατά μία εναλλακτική ερμηνεία, χωρίς πάντα οι ερευνήτριες/τές και τα ευρήματά τους να συμφωνούν μεταξύ τους. Για παράδειγμα, ένα πεδίο με αντικρουόμενα αποτελέσματα υπήρξε η εξακρίβωση του 'ποιος/ποια διακόπτει ποιαν/ποιον' στη συνομιλιακή διεπίδραση (βλ. James & Clarke 1993).

Αναδρομικά, πολλές από αυτές τις πρώτες, αλλά και ύστερες, μελέτες έγιναν στόχοι κριτικής αναθεώρησης για μια σειρά από λόγους, αρχίζοντας από το γενεσιουργό άρθρο της Lakoff—η οποία βρέθηκε ένοχη αντι-επιστημονικότητας λόγω της μη ορθόδοξα κοινωνιογλωσσικής μεθοδολογίας της—και προχωρώντας στην επισήμανση της *ουσιοκρατικής* αντίληψης του φύλου που κατηγορήθηκαν ότι εμπειρείχαν κάποιες από αυτές (π.χ. Tannen 1990), και εντέλει της ανοιχτής αμφισβήτησης της ίδιας της αναλυτικής κατηγορίας.

Συγκεκριμένα, η αναλυτική κατηγορία που επιστρατεύθηκε για τη μελέτη της γλώσσας των δύο φύλων ήταν το **κοινωνικό φύλο**, σε αντιδιαστολή με το **βιολογικό φύλο**. Η διάκριση ανάμεσα στα δύο εγκαινιάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 από την Βρετανίδα κοινωνιολόγο Ann Oakley (1972, στο Talbot 1998: 6), αν και συχνά αποδίδεται στον Giddens (1989: 58, στο Wodak & Benke 1997: 128). Το βιολογικό, **sex**, περιγράφεται από τα επίθετα *female/male* (γυναικείο/ανδρικό?); το κοινωνικό, **gender**, από τα *feminine/masculine* (θηλυκό/αρσενικό?) και αποτελεί την κοινωνική συγκρότηση του πρώτου.

Η απόδοση των όρων *sex* και *gender* στα ελληνικά ως *φύλον* και *γένους*, αντίστοιχα, είναι προβληματική λόγω της πολυσημίας του δεύτερου και της ύπαρξης και του *γραμματικού γένους* (βλ. Παυλίδου 2002: 17). Επικάλυψη παρατηρείται και στη

χρήση των σχετικών επιθέτων, *γυναικείο/ανδρικό & θηλυκό/αρσενικό*, τα οποία άλλοτε αναφέρονται στο *βιολογικό* και άλλοτε στο *κοινωνικό φύλο*. Π.χ., *θήλυ/άρρην βρέφος* (β.), *ο αρσενικός πιγκουϊνός κλωσάει τα αυγά* (β.), *μερικά θηλυκά ψάρια είναι πιο μεγάλωσα από τα αρσενικά* (β.), *είναι καθαρόαιμο αρσενικό* (κ.), *πραγματικό θηλυκό αυτή η γυναίκα* (κ.), *άσε τα γυναικεία κόλπα* (κ./β.), *η ανδρεία δεν είναι αντρικό προνόμιο* (κ./β.), *το μελόδραμα δεν είναι αποκλειστικά γυναικείο σπορ* (κ./β.), *η έντονη τριχοφυΐα στο πρόσωπο είναι κυρίως ανδρικό χαρακτηριστικό* (β.) κτλ. Ακόμη, υπάρχουν τα *αντρίκιο, αρρενωπό, ανδροπρεπές* αλλά και *αρσενικάδα, ανδρισμός, αρρενωπότητα*, τα οποία περιπλέκουν περαιτέρω τη διάκριση.

☺/☹ Πάντως, παραμένει αξιοσημείωτη η πληθώρα θετικών όρων για το αρσενικό σκέλος του ζεύγους, η οποία όμως, στα σχετικά λήμματα, αντιστοιχίζεται με μεγαλύτερο πλήθος απαξιωτικών όρων για το θηλυκό, όπως *γυναικούλα, γύναιον, παλιογυναίκα, γυναικάριον, παλιοκόριτσο, αγοροκόριτσο, αντρογυναίκα, αλλά και φάλαινα, αλόγα, αρκούδα, βουβάλα, φοράδα, φώκια, τσιμούχα, χοντροβαρέλα, ψηλογκαμήλα κτλ.* (πβλ. *Αντιλεξικόν, Βοστανζόγλου 1986: § 544-545*).

Το πέρασμα από το βιολογικό φύλο—το οποίο προϋπήρχε ως κατηγορία σε παρεμφερείς επιστήμες, π.χ. Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, αλλά και στη Διαλεκτολογία ως πρώιμη Κοινωνιογλωσσολογία—στο κοινωνικό φύλο καταγράφεται και στους τίτλους των σχετικών μελετών. Για παράδειγμα, το 1975 οι Thorne & Henley επιμελούνται το *Language and Sex*, αλλά, η ίδια περίπου συγγραφική ομάδα, Thorne, Kramarae & Henley, επιμελείται το *Language, Gender and Society*, το 1983, αν και αναρρωτιούνται από την πρώτη κιάλας συλλογή τους αν δεν θα ήταν προτιμότερος ο όρος *gender* (βλ. Παυλίδου 2002: 27).

Οι αντιρρήσεις για την επάρκεια του βιολογικού φύλου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε μέσα στο πλαίσιο της συσχετιστικής ή ποσοτικής Κοινωνιογλωσσολογίας, κυρίως σε φωνολογικές μελέτες, ως ανεξάρτητη κοινωνική μεταβλητή χωρίς ουσιαστική σε βάθος πρόσδεση με την εκάστοτε περίσταση επικοινωνίας—εκτός ίσως μιας γενικευμένης έννοιας βαθμού οικειότητας /επισημότητας της περίπτωσης, π.χ. οι μελέτες του Labov στο νησί Μάρθας Βίνγιαρντ της Μασαχουσέτης και στη Ν. Υόρκη (1963, 1966), και του Trudgill στο Νόριτς της Αγγλίας (1972)—οι αντιρρήσεις, λοιπόν, για την επάρκεια του βιολογικού φύλου, έδωσαν εν καιρώ τη θέση τους στον σκεπτικισμό για το πραγματικό περιεχόμενο του κοινωνικού φύλου και για τη σχέση του με το πρώτο, σημεία τα οποία αρχικά έμοιαζαν μη-προβληματικά, περίπου αυτονόητα.

Καταρχήν, όπως επισημαίνει η Cameron (1996: 42), στη μελέτη της διεπαφής του φύλου και της γλώσσας (εφεξής θα χρησιμοποιώ την πλάγια γραφή, *φύλο*, για το κοινωνικό και την ορθή, φύλο, για το βιολογικό, κρατώντας και τους προσδιορισμούς, κατά περίπτωση), η γλώσσα αποτέλεσε το φαινόμενο προς διαλεύκανση, ενώ το *φύλο* την εξήγησή του. Στη βάση αυτή, το επόμενο λογικό βήμα είναι η καταλογογράφηση των διαφορών ανάμεσα στις/στους κατόχους διαφορετικού *φύλου*, και στη συνέχεια η ερμηνεία τους ως προϊόντος είτε δύο διαφορετικών ειδών υποκοουλτούρας είτε της κοινωνικής ανισότητας (ό.π.). Θεωρούμε δηλαδή, το *φύλο* ως δοσμένο και προϋπάρχον, μια **ουσία** των υποκειμένων—και άρα τις έμφυλες διαφορές ως 'φυσικά' φαινόμενα αντί για φαινόμενα προς διερεύνηση/αποδόμηση—ενώ θα έπρεπε να θεωρήσουμε το *φύλο* ως το πρόβλημα και όχι ως τη λύση κατά την Cameron (ό.π.), και να αναρωτηθούμε τι συνεπάγεται η κοινωνική κατασκευή 'γυναίκα', 'άνδρας'.

Το πιο κραυγαλέο περιεχόμενο της **ουσιοκρατικής** προσέγγισης είναι, βέβαια, ή άποψη ότι το *φύλο* είναι της φύσης και όχι του πολιτισμού (*nature/nurture*, *φύσει-νόμ*, των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων). Το μόνο αμιγές παράδειγμα που μπορώ να σκεφτώ είναι αυτό του Chambers (1992, 1995), ο οποίος αποδίδει σημαντικό ρόλο στο βιολογικό φύλο σε σχέση με τις έμφυλες διαφορές στον λόγο, στον οποίο υποτίθεται ότι πλεονεκτούν οι γυναίκες λόγω διαφορετικής οργάνωσης του εγκεφάλου, γεγονός που δεν στοιχειοθετείται (James 1996: 118). Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο, ουσιοκρατική είναι και η αντίληψη ότι το *φύλο* είναι ένα θεμελιώδες, ουσιώδες συστατικό του υποκειμένου, ένα σύνολο από ιδιότητες που παροικούν στην προσωπικότητα, στην αυτο-αντίληψη ή στα χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου, κάτι που τα υποκείμενα *είναι* ή *έχουν* (Bohan 1993). Με αυτήν την έννοια, και η θεωρία της *διαφοράς* είναι ουσιοκρατική (Crawford 1995: 8), αφού προσεγγίζει το *φύλο* «με μη κριτικό τρόπο, ανακυκλώνει τις επικρατούσες αντιλήψεις σε σχέση με την έκταση και τη σταθερότητα της διαφοράς, ομογενοποιεί τις γυναίκες αλλά και τους άνδρες, και έτσι μάλλον συμπλέει, παρά αντιτίθεται στον σεξισμό» (Cameron 1998: 951). Προσωπικά, θα παρατηρούσα ότι στο βαθμό που δεν χρησιμοποιεί μεθόδους ευαίσθητες στα εκάστοτε εντελώς συγκεκριμένα κοινωνικά συμφραζόμενα, το ίδιο ισχύει και για τη θεωρία της κυριαρχίας ή για οποιαδήποτε άλλη θεωρία ήθελε προκύψει στο μέλλον.

Μέσα στο πλαίσιο της ίδιας ουσιοκρατικής λογικής (βλ. Bing & Bergvall 1996), το *φύλο* προσλαμβάνεται ως **διχοτομικό** ή **διπολικό** και όχι ως *συνεχές*,

ακριβώς όπως και το βιολογικό φύλο, παρά το γεγονός ότι ακόμη και το βιολογικό αποτελεί στην ουσία ένα παρόμοιο συνεχές, αφού παρατηρείται επικάλυψη χαρακτηριστικών ανάμεσα στο γυναικείο και ανδρικό φύλο—όχι μόνο ως ερμαφροδιτισμός, ο οποίος αντιμετωπίζεται ως παθογένεια—αλλά και ως διαφορετικές διαβαθμίσεις οικείων χαρακτηριστικών, π.χ. των γυναικείων και ανδρικών ορμονών σε φυσιολογικά άτομα, με αποτέλεσμα τη γυναικομαστία στους άνδρες και την υπερβολική τριχοφυΐα στις γυναίκες, για να αναφέρω ένα μόνον παράδειγμα (πρβ. Bing & Bergvall 1996, όπου συζητείται επικάλυψη σε ακόμη πιο θεμελιώδη χαρακτηριστικά, π.χ. τα χρωμοσώματα). Πόσο μάλλον το *φύλο*, όταν υπάρχουν υπολογίσιμες διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις συμπεριφορές και τις σεξουαλικότητες, όπως περιγράφονται από τα *γυναίκα*, *ανδρογυναίκα*, *αγοροκόριτσο*, *λεσβία*, *γυναικωτός*, *ομοφυλόφιλος*, *αμφίφυλος*, *άνδρας*, *βαρύς άνδρας*, *πολλά βαρύς άνδρας*, *ασήκωτος άνδρας* κτλ. (πρβ. Bing & Bergvall 1996: 2).

Αποτέλεσμα αυτής της (ουσιοκρατικής) διπολικότητας είναι ότι εξαλείφονται οι διαβαθμίσεις στο εσωτερικό της κάθε μίας από τις δύο ομάδες και, έτσι, προκύπτει η *‘γυναικεία γλώσσα’* (women’s language)—και η αντίστοιχη *‘ανδρική’* (πρβ. Johnson & Meinhof 1997)—η οποία έχει αυτά ή εκείνα τα χαρακτηριστικά, και μοιάζει να πηγάζει από την ταυτότητα των υποκειμένων, ενώ συχνά συμβαίνει η ταυτότητα των ατόμων—η οποία διαμορφώνεται ιστορικά και πολιτισμικά—να δημιουργείται μέσω της γλώσσας που χρησιμοποιούν τα δρώντα υποκείμενα (πρβ. Gal 1995: 171). Με άλλα λόγια, η *γυναικεία γλώσσα* (women’s language) είναι *συμβολική κατηγορία* σε αντίθεση με τη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι εκάστοτε συγκεκριμένες γυναίκες (the language used by women), η οποία είναι ένα *εμπειρικό δεδομένο* (Cameron 1998: 953).

Εξού και οι γυναίκες πότε ευρίσκονται να διακόπτουν και πότε να μη διακόπτουν, πότε να χρησιμοποιούν στιγματισμένους τύπους και πότε όχι, πότε να μιλούν πολύ και πότε λίγο, πότε να είναι λεκτικά ευπρεπείς και πότε όχι.

☺/☹ *Ετσι εξηγείται και η προσωπική μου διαφορά με τη θεία που προανέφερα, και η οποία κατέρευγε σε απαξιώτικα ζαρζαβατικά (κολοκύθια), ενώ εγώ συχνά επιστρατεύω ανάλογες μαγειρικές με το πρωταρχικό αντικείμενο αναφοράς (αρχίδια μαρινάτα), ενώ άλλες, πάλι, σύγχρονες και ομόφυλες μου επικαλούνται τις σχετικές πρακτικές (μαλακίες) ή και αποφεύγουν παντελώς να αποφανθούν περί τέτοιων λεπτών ζητημάτων και περιορίζονται σε αοριστολογίες (μπούρδες, αηδίες)!*

Και βέβαια, η ερώτηση που προκύπτει είναι για ποιες γυναίκες μιλάμε (Bohan 1993); Τίνων γυναικών η γλώσσα περιγράφεται;

Η ερώτηση είναι εξαιρετικά σημαντική, διότι αφενός τα ευρήματα δεν πλοιοούν πάντα τις προδιαγραφές γενικευσιμότητας—λόγω και μιας α priori αποστροφής στην ποσοτική μέθοδο—και αφετέρου, και σημαντικότερο, η διάσταση του φύλου συναρτάται με άλλες διαστάσεις, όπως για παράδειγμα, την τάξη, τη φυλή, την εθνότητα, το κοινωνικό δίκτυο, κτλ., κτλ..

Για παράδειγμα, ο Labov διερευνώντας τη συμμετοχή των γυναικών στη γλωσσική αλλαγή καταλήγει, ανάμεσα σε άλλα, ότι οι γυναίκες γενικά αποφεύγουν τη χρήση μη πρότυπων, στιγματισμένων τύπων και πρωτοστατούν στις νέες φωνολογικές αλλαγές, ενώ οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα εξαφανίζονται σε παλαιότερες αλλαγές, αυτές που έχουν ήδη διαγράψει μια πορεία (1990). Όμως, οι Milroy & Milroy (1985) καταγράφουν τις εργαζόμενες γυναίκες του εργατικού προαστίου Clonard στο Belfast της Β. Ιρλανδίας να χρησιμοποιούν στιγματισμένους τοπικούς τύπους (αντίθετα με τη πρόβλεψη του Labov), λόγω της ιδιομορφίας της θέσης τους, ή οποία είναι σχεδόν ανδρική κατά την έννοια του δικτύου της Milroy (1980). Ενώ η Eckert (1997), στη μελέτη δύο μικτών νεανικών ομάδων διαφορετικής ταξικής προέλευσης (αστές/οι Jocks, αμφισβητίες Burnouts) διαπιστώνει 'περίεργες' διαπλοκές ανάμεσα στο φύλο/φύλο και στην τάξη, αφού τα θηλυκά μέλη χτίζουν μεγαλύτερη ταξική απόσταση μεταξύ των δύο ομάδων από ό,τι τα αρσενικά μέλη, χρησιμοποιώντας ακριβώς τις παλαιότερες αλλαγές (αντίθετα με τη πρόβλεψη του Labov), οι οποίες συνήθως δεν φέρουν τέτοιες λειτουργίες, αλλά έχουν εκφραστική λειτουργία, σε αντίθεση με την αντιεξουσιαστική υποδήλωση των νεότερων αλλαγών που χρησιμοποιούν, κυρίως, τα αγόρια της λαϊκότερης τάξης. Συγχρόνως, όμως, τα κορίτσια παρουσιάζουν μεγαλύτερη εσωτερική ανομοιογένεια απ' ό,τι τα αγόρια, σε σχέση με τη συμμετοχή τους στις νέες και παλαιές αλλαγές, λόγω της μεγαλύτερης ανάγκης των γυναικών να χρησιμοποιήσουν κοινωνικά σύμβολα για την αυτοπαρουσίασή τους, κατά την Eckert (1997: 226). Ο ίδιος ο Labov, άλλωστε, καταλήγει ότι δεν υπάρχει ένας μόνο τρόπος με τον οποίο το φύλο συνδέεται με τη γλωσσική αλλαγή (1990: 218).

Με άλλα λόγια, για να ξαναγυρίσουμε στο κυρίως επιχείρημά μας, το φύλο δεν είναι κάτι που απλά προστίθεται συσσωρευτικά πάνω στα υπόλοιπα χαρακτηριστικά (τα οποία έχουν και αυτά με τη σειρά τους προστεθεί), αλλά διαπλέκεται και διεπιδρά με αυτά. Με την ίδια λογική, δεν μπορούμε να το συνδέουμε μονοσήμαντα με συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία, επειδή, όπως πολύ εύγλωττα το έθεσε η Ochs (1992: 340), «πολύ λίγα γλωσσικά χαρακτηριστικά σηματοδοτούν με άμεσο και

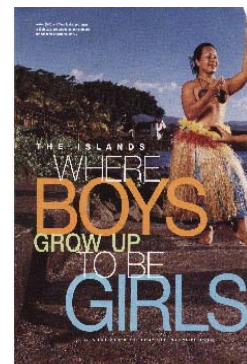
αποκλειστικό τρόπο το *φύλο*», πολύ περισσότερο που τα ίδια ακριβώς γλωσσικά στοιχεία είναι δυνατόν να στεγάζουν όχι απλά διαφορετικές, αλλά διαμετρικά αντίθετες, λειτουργίες (Tannen 1998, Makri-Tsilipakou 1991a, 1994b/c).

Για παράδειγμα, για να αναφέρω μερικά ευρήματα από τον ελληνικό χώρο, στη μελέτη μου (Makri-Tsilipakou 1991a, 1994a) για τη λειτουργία των *διακοπών* (interruptions) στις καθημερινές οικείες συνομιλίες, διαπίστωσα ότι για τους μεσήλικες μορφωμένους άνδρες φέρουν κυρίως την αντίθεση προς την/τον κάτοχο του βήματος, ενώ για τις αντίστοιχες γυναίκες επιτελούν κυρίως υποστηρικτική δράση—και, έτσι, οι διακοπές δεν μπορεί μονοσήμαντα να συνδεθούν με την αντιπαλότητα ή/και τους άνδρες (τη στιγμή μάλιστα που οι γυναίκες πραγματοποιούν ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά διακοπών—υποστηρικτικών, κατά το πλείστον). Ο Παπαζαχαρίου (1998, 2002), πάλι, διαπίστωσε ότι η χρήση *πρότυπων γλωσσικών τύπων* από μια ομάδα έφηβων κοριτσιών της Γουμένισσας (κωμόπολη της Β. Ελλάδας), οι οποίες είναι μάλιστα μέτριες έως κακές μαθήτριες, δεν φέρει τη συνηθισμένη συμβολική σημασία που της προσδίδει η εντός σχολείου θεσμοθέτησή της, αλλά λειτουργεί ως έκφραση παράβασης και όχι συμμόρφωσης προς τη συγκεκριμένη κοινότητα, ακριβώς επειδή το αντίθετο θα σήμαινε την υποταγή αυτών των κοριτσιών στις παραδοσιακές εντόπιες σχέσεις εξουσίας και άρα στην κυριαρχία των ανδρών (2002: 247).

Εξίσου σημαντικό είναι, επίσης, το ερώτημα ποια είναι η σχέση της συμβολικής κατηγορίας *γυναικεία γλώσσα* με την εμπειρική κατηγορία *γλώσσα των γυναικών* (Cameron 1998: 953); Πώς συναρθρώνονται τα δύο; Πώς χρησιμοποιείται το συμβολικό ιδεώδες από τα υποκείμενα με σάρκα και οστά,

στην καθημερινή πραγματικότητα τους, ιδίως όταν αυτά δεν είναι έμφυλα με τον τρόπο που είναι οι συνηθισμένες/οι γυναίκες και άνδρες (Cameron ό.π.), κάτι που ισχύει για παράδειγμα για τους άνδρες ευνούχους της Ινδίας (hijras) ή για τους faāfafine της Σαμόας (κοινωνικά

ενταγμένοι, τραβεστί ομοφυλόφιλοι ή, προσφάτως, και τρανσέξουαλ);

Σχετικές μελέτες έδειξαν ότι το συμβολικό ιδεώδες της γυναικείας γλώσσας, όπως έχει περιγραφεί από τη Lakoff (1975) και την Tannen (1990), επιστρατεύεται από τις γυναίκες που δουλεύουν σε 'ροζ γραμμές' παροχής τηλεφωνικού σεξ ως

επιτέλεση μιας αισθησιακής και ανίσχυρης θηλυκότητας, την οποία οι εργαζόμενες εκτιμούν ότι επιθυμούν να εισπράξουν οι πελάτες τους, ακόμη και αν οι ίδιες είναι εντελώς διαφορετικές στην πραγματική ζωή τους (Hall 1995).

☺/☹ Παρόμοιας φύσης παράδειγμα είναι, νομίζω, και η δική μας, η μακαρίτισσα Αλίση Βουγιουκλάκη, η οποία, κατά τις μαρτυρίες των ανθρώπων που τη γνώριζαν, στην ιδιωτική της ζωή έφερνε μάλλον προς ...αχθοφόρο παρά προς τη 'ναζιάρα γατούλα με τη ροζ μυτούλα', που αποτελούσε την εθνική μας φαντασίωση.

Η διάσταση αυτή ανάμεσα στη *γυναικεία γλώσσα* και στη *γλώσσα των γυναικών* προέκυψε εξαιρετικά ανάγλυφα στην τελευταία μου δουλειά πάνω στα υποκοριστικά στην ελληνική γλώσσα (Makri-Tsilirakou 2003), στην οποία, μέσα από συνδυασμένη ποιοτική και ποσοτική ανάλυση, με έκπληξη διαπίστωσα ότι, αντίθετα με τις κοινές παραδοχές και πεποιθήσεις—ακόμη και τις δικές μου και παρά την κοινωνιογλωσσολογική και φεμινιστική παιδεία μου—, οι κατ' εξοχήν χρήστες των υποκοριστικών είναι οι άνδρες και όχι οι γυναίκες, οι οποίες, όμως, αφενός τα εισπράττουν σε μεγαλύτερο βαθμό και αφετέρου θεωρούνται από τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας ως τις πλέον ενδεδειγμένες και δικαιωματικές χρήστριες, π.χ. τύπου (τηλεοπτικής μαγείρισσας) Βέφας Αλεξιάδου ή (ψευδοcelebrity) Γωγώς Γαρυφάλλου—γνωστής επίσης ως *Γωγουλινίου*, από τη θητεία της στο τηλεοπτικό ριάλιτι «The Wall», ANT1, 2003.

Και έτσι, καθόλου βέβαια, δεν σημαίνει ότι η συμβολική αυτή γλώσσα δεν ταυτίζεται ποτέ με την πραγματική γλώσσα συγκεκριμένων γυναικών σε συγκεκριμένες περιστάσεις (Cameron 1997: 28), γιατί αλλιώς θα έπαυε να ισχύει ως σύμβολο, αν δηλαδή δεν είχε απολύτως καμία επαφή με την πραγματικότητα (: 32). Με αυτό το μέτρο, μια (θυμωμένη) γυναίκα που 'στολίζει' με γλαφυρό τρόπο τον οδηγό του υπερφορτωμένου αστικού, που δεν σταμάτησε στη στάση το πρωί που προσπαθεί να πάει στη δουλειά της, προσλαμβάνεται ως κάτι λιγότερο από γυναίκα, ενώ ένας αντίστοιχος άνδρας ως φυσιολογικός—έστω με κακούς τρόπους ή απλώς 'νευρικός'. Και ένας άνδρας που μιλάει με 'το σας και με το σεις' και κλαίει δημοσίως ή/και για ψύλλου πήδημα ως ελλειμματικός άνδρας, ακριβώς γιατί όλες και όλοι μετριόμαστε με το στερεότυπο, την επιταγή της επιθυμητής και προσδοκώμενης γυναικοπρεπούς/ανδροπρεπούς συμπεριφοράς.

Τη συμβολική αυτή γλώσσα, άλλωστε, την έχουμε χρεωθεί όλες μας σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Νομίζω ότι η καθεμιά μας μπορεί να αναλογιστεί τον καθημερινό της βίο και να εντοπίσει περιστάσεις όπου, εκ των πραγμάτων, αναγκάζεται να προβάλλει μια πιο θηλυκή γλωσσική εκδοχή του εαυτού της, π.χ. ως

ερωμένη, σύζυγος, μητέρα, εργαζόμενη κτλ. Και σίγουρα υπάρχει κάποιο περιστατικό στην προσωπική ιστορία μας όπου η σχεδόν μηχανική αυτή συμπεριφορά γίνεται αντιληπτή ως συνειδητή και εσκεμμένη επιλογή.

☺/☹ Έτσι κάποτε, για να περάσω τεχνικό έλεγχο (ΚΤΕΟ), το άρτιο μεν, παλιό δε αυτοκίνητό μου, χωρίς τυχόν επιπλοκές και φακελάκι, αναγκάστηκα και εγώ να το παίξω ευγενική και αδαής ‘γνώμενα’—ήμωνα, βέβαια, και αρκετά νεότερη, τότε!

Όσο για τους ευνούχους της Ινδίας στους οποίους αναφέρθηκα νωρίτερα, αυτοί(;) /αυτές(;) μπαινοβγαίνουν συνέχεια ανάμεσα σε θηλυκές και αρσενικές κατασκευές του εαυτού τους (Hall & O’ Donovan 1996), όπως άλλωστε και οι φαάφαφινε, οι ‘θηλυκοί άνδρες’ της Σαμόα, οι οποίες λόγω του κοινωνικού τους ρόλου θεωρούνται γυναίκες και μάλιστα ‘κυρίες’, αλλά κάνουν και τις βαριές γεωργικές δουλειές αν παραστεί ανάγκη, πέρα από τη φροντίδα της μητέρας τους και το σεξουαλικό σέρβις των ανδρών της κοινότητας—οι τελευταίοι, μάλιστα, θεωρούν ότι διαπράττουν ετεροφυλικό και όχι ομοφυλοφυλικό έρωτα—και πρέπει να ντυθούν ανδρικά μόνο αν θέλουν να γίνουν στελέχη επιχειρήσεων, εκτός αν είναι κάτοχοι διδακτορικού οπότε μπορούν να γίνουν έως και κοσμητόρισσες (Fraser)!

Σε τέτοιες κοινότητες, εκτός του ‘πολιτισμένου’ δυτικού κόσμου, παρατηρείται μια ρευστότητα σεξουαλικότητας και φύλου, η οποία επιτρέπει μια **σειρά φύλων** όπως αυτά συγκροτούνται στις προσωπικές αφηγήσεις και εκδοχές του εαυτού των μελών τους (Fitzgerald)—κάτι που οι δυτικοί μπορεί να εκλαμβάνουν ως έκλυση ηθών, όπως έκανε και η Margaret Mead (1921) στη Σαμόα, ίσως;

Έτσι, οι τελευταίοι προβληματισμοί στο χώρο της μελέτης του φύλου και της γλώσσας περιστρέφονται γύρω από την επιτακτική ανάγκη να εμβαθύνουμε στην εκάστοτε συγκεκριμένη περίπτωση επικοινωνίας, στην οποία εμπλέκονται απολύτως συγκεκριμένα υποκείμενα, γυναίκες/άνδρες, εντός μιας εντελώς συγκεκριμένης κοινότητας, με επίσης εντελώς συγκεκριμένες διαπλοκές του φύλου με άλλες διαστάσεις και σχέσεις ισχύος. Πρέπει, με άλλα λόγια, να εφαρμόσουμε «πρακτική σκέψη και επιτόπου θεώρηση» (“think practically and look locally”), κατά την προτροπή των Eckert & McConnell-Ginet (1992).

Η **κοινότητα της πρακτικής** (community of practice) που εισάγει αυτή η τοποθέτηση, τονίζει την πολυπαραγοντικότητα και πολυσυμμετοχικότητα του φύλου, το οποίο είναι το ίζημα (κατακάθι) της συμμετοχής των ατόμων σε κοινότητες πρακτικής, με τις οποίες εννοείται «το σύνολο που συγκροτούν τα μέλη μέσω της αμοιβαίας εμπλοκής τους σε μια από κοινού δραστηριότητα, η οποία παράγει τρόπους (και γλωσσικής) δράσης, πεποιθήσεις, αξίες, σχέσεις ισχύος, με άλλα λόγια

πρακτικές» (Eckert & McConnell-Ginet 1992: 95), π.χ. εργάτριες βιομηχανίας/βιοτεχνίας (οι απολυμένες της Palco, ας πούμε), ελληνίδες και έλληνες ανθρωπολόγοι/κοινωνιο(γλωσσο)λόγοι (όπως τα μέλη της συνάντησης στη Μυτιλήνη), θαμώνες καφενείου (Παπαταξιάρχης 1992), ζητιάνοι και ζητιάνες (Makri-Tsilipakou 1997), κ.ά.

Η κοινότητα της πρακτικής, «ο συνδυασμός της καθ' έξιν δράσης με το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων εντός των οποίων εγκαθίσταται» (Cameron 1997: 34), κατατάσσεται στην **κατασκευαστική θεώρηση** της γλώσσας, η οποία κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια και την οποία θεωρούμε ότι εισήγαγε η μεταμοντέρνα **επιτελεστικότητα** της Butler (1990)—η τελευταία 'δανεισμένη' από τη θεωρία των *γλωσσικών πράξεων* (speech acts) του Austin (1962). Σύμφωνα με την Butler, «το φύλο είναι το επαναλαμβανόμενο στυλιζάρισμα του σώματος, ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων πράξεων εντός ενός άκαμπτου ρυθμιστικού πλαισίου, οι οποίες αποκρυσταλλώνονται εν καιρώ ως μια ουσία, μια ύπαρξη 'φυσικού' είδους» (1990: 33)—όπου τη θέση του «επαναλαμβανόμενου στυλιζαρίσματος του σώματος» μπορεί να καταλάβει η γλωσσική συμπεριφορά (Cameron 1997: 29). Έτσι, το *φύλο* αντιμετωπίζεται ως επιτέλεση τυπικών γλωσσικών συμπεριφορών, οι οποίες δεν είναι απλώς έκφραση της έμφυλης ταυτότητας, αλλά στην ουσία την κατασκευάζουν. Όσο για το βιολογικό φύλο, αυτό παράγεται *δια του λόγου* (discursively) από το κοινωνικό *φύλο* (ό.π.)

Μας διαφεύγει, βέβαια, ότι προηγήθηκε ο Goffman (1977), για τον οποίο το *φύλο* είναι ζήτημα **θεσμικής ανατροφοδότησης/αναστοχασμού** (institutional reflexivity): επειδή, δηλαδή, «το *φύλο* είναι θεσμοποιημένο σε τέτοιο βαθμό, αναπτύσσει ακριβώς εκείνα τα χαρακτηριστικά της αρρενωπότητας και θηλυκότητας, τα οποία υποτίθεται ότι δικαιολογούν την θεσμοποίησή του». Κατά την εκτίμηση των Kotthoff & Wodak (1997: xi), η **θεσμοποίηση** του *φύλου*—(institutionalization), όπου εννοείται η αυτοματοποίηση της συμπεριφοράς που επιτρέπει μηχανικές διεργασίες (: xx)—υπερτερεί της *επιτελεστικότητας*, επειδή αναγνωρίζει την υλικότητα του σώματος, το οποίο συμμετέχει μεν στην κατασκευή του κοινωνικού *φύλου*, γι' αυτό και η κατασκευή είναι τόσο ανθεκτική (: xi), χωρίς όμως να αποτελεί το υπόστρωμά του—απλώς βοηθά, ως ευδιάκριτο χαρακτηριστικό, στην οριοθέτηση των διαφορών των δύο φύλων, σε σχέση με τη διαφορετική διανομή των μέσων και της ισχύος, σε πατριαρχικά συστήματα (: x). Με άλλα λόγια, το κοινωνικό *φύλο* απλώς συνδέεται με το βιολογικό και δεν προκαλείται από αυτό (: xii).

Προσωπικά, θεωρώ ότι και των δύο, της Butler και του Goffman, προηγήθηκε ο εθνομεθολόγος Harold Garfinkel (1967), ο οποίος επίσης μίλησε για την **ανατροφοδότηση/αυτοαναφορικότητα των περιγραφών και των υποκειμένων** (reflexivity of accounts and actors), υποστηρίζοντας ότι «οι περιγραφές (accounts) της κοινωνίας και των μηχανισμών της γίνονται συστατικά ακριβώς αυτού που περιγράφουν» (Benson & Hughes 1983: 102), και καταδεικνύοντας πώς ο/η τρανσέξουαλ Agnes κατασκεύαζε τη θηλυκότητά της:

μέσα από μια εξιδανικευμένη βιογραφία (1967: 128-9, 178)—γεμάτη υπεκφυγές σε σχέση με το υπαρκτό αρσενικό παρελθόν της, οι οποίες όμως φαίνονταν να συνάδουν με τη θηλυκή εκδοχή του εαυτού της, και υπερβολική προβολή μιας ουσιαστικά ανύπαρκτης κοριτσίστικης προϊστορίας—καθώς επίσης και δια της «μυστικής μαθητείας» της σε γυναικείες ασχολίες, π.χ. μαγειρικές συνεδρίες με τη μητέρα του φίλου της και συζητήσεις σε γυναικοπαρέες, που της έδιναν την ευκαιρία να εκπαιδεύεται στις θηλυκές ‘μεθόδους’ και συγχρόνως να προσλαμβάνεται ως γυναίκα.

Για να χρησιμοποίησω ως ανάλογο παράδειγμα την περίπτωση που έγινε αφορμή να γραφτεί αυτό το άρθρο, η διημερίδα της Μυτιλήνης ήταν μια συγκέντρωση για το *φύλο* επειδή αναπαοκρινόμενες/οι στην περί *φύλου* συγκέντρωση την καταστήσαμε τέτοια με την ανταπόκριση/συμμετοχή/συμπεριφορά μας (την οποία βέβαια ρυθμίσαμε, ως συνήθως, ανάλογα με το *διϋποκειμενικό ανατροφοδοτικό* πάρε-δώσε ανάμεσά μας, διότι, όπως λέει και ο Garfinkel, δεν είμαστε «πολιτισμικά ηλίθιες/οι» (cultural dopes), και έτσι, πέρα από την περί *φύλου* περίπτωση, καταφέραμε—ή τέλος πάντων προσπαθήσαμε—να κατασκευάσουμε και τους εαυτούς μας ως *φυολόγους*.

Έτσι, στην κατασκευαστική οπτική κατατάσσεται και η **Εθνομεθοδολογική Ανάλυση της Συνομιλίας**, η οποία υποστηρίζει ότι το *φύλο* είναι μια κατασκευή, μια διαρκής επίτευξη και επίδειξη, όπως άλλωστε και η **Κριτική Ανάλυση του Λόγου**, για την οποία «οι ιδεολογίες, κοινωνικές σχέσεις και ταυτότητες συγκροτούνται, αναπαράγονται ή μετασχηματίζονται στον λόγο» (Fairclough 1992: 238), στη βάση της αρχικής ρήσης του Foucault ότι ο λόγος ως κοινωνική πρακτική κατασκευάζει τα ίδια του τα αντικείμενα (1972: 49, “systematically form the objects of which they speak”).

Ειδικά, οι πλέον πρόσφατοι θεωρητικοί προβληματισμοί ανταλλάσσονται ακριβώς ανάμεσα στους δύο αυτούς χώρους, σε σχέση με τα ισχυρά και αδύνατα σημεία τους (βλ. Wetherell 1998, Schegloff 1997, 1998, 1999a/b, Billig 1999a/b, Kitzinger 2000, Makri-Tsilipakou 2003), όπως, άλλωστε, ισχύει για όλες τις εκδοχές

της θεώρησης της διεπαφής φύλου-γλώσσας, αφού η καθεμία κρίνεται σε σχέση με τη σύνδεση ανάμεσα στο **μικρο-** και **μακρο-επίπεδο** της ανάλυσης που εγκαθιστά, από όσες/ους θεωρούν ότι οι κοινωνικές ταυτότητες και οι σχέσεις ισχύος *συν-κατασκευάζονται*, επειδή είναι συνεργασιακά επιτεύγματα, αλλά και σε σχέση με τον βαθμό «αντι-ανθρωπιστικού επιστημονισμού» (Barrett 1994: 99) και ιδεαλισμού (Kotthoff & Wodak 1997: x) που εμπεριέχει, από όσες και όσους από εμάς προσχωρούν στη μελέτη του φύλου και της γλώσσας όχι απλά για να έχουν μια 'trendy' ή 'έξωτική' ακαδημαϊκή ενασχόληση, αλλά ως ένα από τα μέσα για να επιχειρήσουμε να αλλάξουμε τις ισχύουσες πρακτικές.

Θα κλείσω με λίγο σκεπτικισμό, παρατηρώντας, συνολικά, ότι πολύ συχνά η εξαγγελθείσα και αναμενόμενη διαφοροποίηση ανάμεσα στο βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, ή μάλλον φύλα, δεν επιτυγχάνεται πάντα, με αποτέλεσμα το υποτιθέμενο κοινωνικό φύλο να είναι απλώς ένα μασκαρεμένο, ανα-ονοματισμένο διχοτομικό και άρα βιολογικό φύλο—κάτι σαν το κρέας που ο καλόγερος της παροιμιακής φράσης ονομάζει ψάρι, την περίοδο της νηστείας.

Όπως παρατηρεί και η Cameron (1997: 954-5), η καλή πρόθεση δεν λείπει από τις ερευνήτριες, αλλά τις περισσότερες φορές, τα δεδομένα τους τις υποχρεώνουν να αναγνωρίσουν τη σπουδαιότητα που έχει το δίπολο άνδρας-γυναίκα για τα υποκείμενα της έρευνάς τους. Ακόμη, γεγονός είναι ότι οι γλωσσικές πρακτικές της κάθε κοινότητας, όποια και αν είναι αυτή, δεν παρουσιάζουν μια ατελείωτη διαφοροποίηση, αλλά, μάλλον, ποικίλη και ενίοτε στρατηγική χρήση των γλωσσικών μέσων, τα οποία είναι συμβολικά σημαδεμένα ως αρσενικό ή θηλυκό.

Γι' αυτό θα συμφωνήσω ότι ενώ η απομάκρυνση από απλοϊκές και ουσιοκρατικές περί φύλου αντιλήψεις είναι μια ευτυχής εξέλιξη, δεν σημαίνει ότι συγχρόνως πρέπει οπωσδήποτε να αποδομίσουμε έως εξαφανίσεως τη διπολικότητα του φύλου. Μάλλον—και χωρίς καθόλου να παραμελούμε, βέβαια, να καταδείξουμε τις ποικίλες μορφές, τις πολύπλοκες χρήσεις, και τις διαφορετικές εντόπιες διαπλοκές του με τις σχέσεις ισχύος καθώς και την αντίσταση σ' αυτές—θα έπρεπε, ίσως, να επικεντρώσουμε στη διερεύνηση της συνεχιζόμενης παντοδυναμίας του στις γλωσσικές κοινότητες του κόσμου (Cameron 1997: 955).

Και επειδή θεωρώ αυτή την περίπτωση όχι μόνον επιστημονικής, αλλά και πολιτικής, σημασίας θα παραθέσω, εν κατακλείδι, την αγωνιστική θέση της Michelle Barrett, η οποία καταλήγει ότι «δεν χρειάζονται απαραίτητα περισσότερες και καλύτερες θεωρίες για τη νομιμοποίηση και τη δικαιολόγηση της φεμινιστικής

πολιτικής πρακτικής. Η ανάγκη για θεωρητική νομιμοποίηση βασίζεται στην ιδέα ότι οι πολιτικές αξίες είναι προϊόντα επιστημονικής ανάλυσης [... αλλά] οι πολιτικοί στόχοι καθορίζονται βάσει αξιών και αρχών [...] πηγάζουν από έμπνευση και φιλοδοξία και όχι από αποδεικτικούς συλλογισμούς» (1994: 99). Μπορεί οι καιροί να μην προσφέρονται, αλλά οι στόχοι παραμένουν.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Barrett, Michèle (1994). Λέξεις και πράγματα: Υλισμός και μέθοδος στη σύγχρονη φεμινιστική ανάλυση. Στο Τ. Κροντήρη (επιμ.), *Γυναίκα, λογοτεχνία, θεωρία. Εργασίες συμποσίου*, 85-102. Τομέας Αγγλικής Λογοτεχνίας, Τμήμα Αγγλικής, ΑΠΘ.
- Βοστανζόγλου, Θεολόγος (1986). *Αντιλεξικόν ή ονομαστικόν της νεοελληνικής γλώσσας*. 2^η έκδοση. Αθήναι.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μαριάνθη (1986). Μερικές στιγματισμένες φόρμες της νεοελληνικής. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Πρακτικά της 7ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 12-14 Μαΐου, 1986. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη. 261-77.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μαριάνθη (2002). Συμφωνία/διαφωνία: Αλληλεγγύη και ανιπαλότητα στις συνομιλίες ανδρών γυναικών. Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα, γένος, φύλο*, 97-144. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Παπαζαχαρίου, Δημήτρης (2002). Ο ρόλος του κοινωνικού φύλου στη διαμόρφωση της γλωσσικής ποικιλίας. Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*, 207-48. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (1992). Ο κόσμος του καφενείου. Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό. Στο Ε. Παπαταξιάρχης & Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη & Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Παυλίδου, Θεοδοσία-Σούλα (επιμ.) (2002). *Γλώσσα-Γένος-Φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Ξενόγλωσσες

- Ardener, Edwin (1975). Belief and the problem of women. In S. Ardener (ed.), *Perceiving Women*, 135-58. London: J. M. Dent.
- Austin, John (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon.
- Bateson, Gregory (1972). *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine.
- Benson, Douglas & John A. Hughes (1983). *The Perspective of Ethnomethodology*. London/New York: Longman.
- Billig, Michael (1999a). Whose Terms? Whose Ordinarity? Rhetoric and ideology in Conversation Analysis. *Discourse & Society* 10(4): 543-58.
- Billig, Michael (1999b). Conversation Analysis and the claims of naivety. *Discourse & Society* 10(4): 572-76.

- Bing Janet & Victoria Bergvall (1996). The question of questions: Beyond binary thinking. In V. Bergvall, J. Bing & A. Freed (eds), *Rethinking Language and Gender Research*, 1-30. London/New York: Longman.
- Bohan, Janis (1993). Regarding gender: Essentialism, constructionism and feminist psychology. *Psychology of Women Quarterly* 17(5): 5-22.
- Butler, Judith (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- Cameron, Deborah (1996). The language-gender interface. In V. Bergvall, J. Bing & A. Freed (eds), *Rethinking Language and Gender Research*, 31-54. London/New York: Longman.
- Cameron, Deborah (1997). Theoretical debates in feminist Linguistics: Questions of sex and gender. In R. Wodak (ed.), *Gender and Discourse*, 21-36. London: Sage.
- Cameron, Deborah (1998). Gender, language and discourse: A review essay. *Signs* 23(4): 945-73.
- Chambers, J. K. (1992). Linguistic correlates of language and sex. *English World-Wide* 13(2): 173-218.
- Chambers, J. K. (1995). *Sociolinguistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crawford, Mary (1995). *Talking Difference*. London: Sage.
- Eckert, Penelope (1997). The whole woman: Sex and gender differences in variation. In N. Coupland & A. Jaworski (eds), *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*, 212-28. London: MacMillan Press.
- Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet (1992). Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. In K. Hall, M. Bucholtz & B. Moonmomon (eds), *Locating Power. Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference* Vol. 1, 98-99. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group, University of California-Berkeley. [Επίσης, *Annual Review of Anthropology* 21: 461-90].
- Fairclough, Norman (1992). Discursive practices of consumerism. In M. Makri-Tsilipakou (ed.), *Proceedings of the 6th International Symposium on the Description and/or Comparison of English and Greek*, April 15-17, 1992. Thessaloniki: Department of Theoretical & Applied Linguistics, School of English, Aristotle University.
- Fishman, Pamela (1983). Interaction: The work women do. In B. Thorne, Ch. Kramarae & N. Henley (eds), *Language, Gender and Society*, 89-102. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Fitzgerald, Tony. Gender and sociology. www.sociologyonline.co.uk/gender_essays/Gender_notes.htm (Πρόσβαση: 30-8-03).
- Foucault, Michel (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon.
- Fraser, Laura. The islands where boys grow up to be girls. (Marie Claire, December 2002). www.laurafraser.com/fafafine.html (Πρόσβαση: 1-10-03).
- Gal, Susan (1995). Language, gender, and power. In K. Hall & M. Bucholtz (eds), *Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self*, 169-82. London: Routledge.
- Garfinkel, Harold (1984[1967]) *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Giddens, Anthony (1989). *Sociology*. Cambridge: Polity.
- Goffman, Erving (1977). The arrangement between the sexes. *Theory & Society* 4: 301-31.

- Hall, Kira (1995). Lip service on the fantasy lines. In K. Hall & M. Bucholtz (eds), *Gender Articulated. Language and the Socially Constructed Self*, 183-216. New York/London: Routledge.
- Hall, Kira & Veronica O'Donovan (1996). Shifting gender positions among Hindi-speaking Hijras. In V. Bergvall, J. Bing & A. Freed (eds) *Rethinking Language and Gender Research*, 228-66. London/New York: Longman.
- James, Deborah (1996). Women, men and prestige speech forms: A critical review. In V. Bergvall, J. Bing & A. Freed (eds), *Rethinking Language and Gender Research*, 98-125. London/New York: Longman.
- James, Deborah & Sandra Clarke (1993). Women, men , and interruptions: A critical review. In D. Tannen (ed.), *Gender and Conversational Interaction*, 231-80. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Johnson, Sally, & Ulrike Hanna Meinhof (eds) (1997). *Language and Masculinity*. Oxford: Blackwell.
- Kitzinger, Celia (2000). Doing feminist Conversation Analysis. *Feminism & Psychology* 10(2): 163-93.
- Kotthoff, Helga & Ruth Wodak (1997). Preface. In H. Kotthoff & R. Wodak (eds), *Communicating Gender in Context*, vii-xxv. Amsterdam: John Benjamins.
- Kramarae, Cheri (1981). *Women and Men Speaking*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Kramarae, Cheri & Paula Treichler (eds) (1985). *A Feminist Dictionary*. London: Pandora Press.
- Labov, William (1963). The social motivation of sound change. *Word* 19: 273-309. [Reprinted in W. Labov (1972a), *Sociolinguistic Patterns*, 1-42. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.]
- Labov, William (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William (1990). The intersection of sex and social factors in the course of language change. *Language Variation and Change* 2: 205-54.
- Lakoff, Robin (1973). Language and woman's place. *Language in Society* 2: 45-79.
- Lakoff, Robin (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1991a). Agreement/Disagreement: Affiliative vs. Disaffiliative Display in Cross-Sex Conversations. Διδακτορική διατριβή. Τομέας Θεωρητικής και Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας, Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1991b). 'How to do disagreeing: The case of gender'. In Anne Pauwels & Joanne Winter (eds.), *Working Papers in Language, Gender and Sexism* 1(1): 58-87. A Publication of the AILA Commission on Language and Gender. Caulfield East, Vic.: Monash University Printing Services.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1993). 'Doing agreement in cross-sex conversations'. *Working Papers in Theoretical and Applied Linguistic*, 3: 23-53. Thessaloniki: Department of Theoretical & Applied Linguistics, School of English, University of Thessaloniki.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1994a). Interruption revisited: Affiliative vs. disaffiliative intervention. *Journal of Pragmatics* 21: 401-26.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1994b). 'Laughing their way: Gender and conversational mirth'. In Iris Bogaers (ed.), *Working Papers in Language, Gender and Sexism*, 4(1): 15-50. A Publication of the AILA Commission on Language and Gender.

- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1994c). 'Topic raising as opposition'. In E. Douka-Kabotoglou (ed.), *Logomachia: Forms of opposition in English language/literature*, 363-400. Thessaloniki: Hellenic Association for the study of English.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (1997). Gendered panhandling? *International Journal of the Sociology of Language*, 126: 123-43.
- Makri-Tsilipakou, Marianthi (2003). Greek diminutive use problematized: Gender, culture and common sense. *Discourse & Society* 14(6): 699-726.
- Maltz, Daniel & Ruth Borker (1982). A cultural approach to male/female miscommunication. In J. J. Gumperz (ed.), *Language and Social Identity*, 195-216. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mead, Margaret (1988 [1921]). *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. New York: Morrow.
- Miller, Casey & Kate Swift (1976). *Words and Women: Language and the Sexes*. New York: Anchor Press/Doubleday.
- Miller, Casey & Kate Swift (1980). *The Handbook of Non-Sexist Language for Writers, Editors and Speakers*. London: Women's Press.
- Milroy, James & Lesley Milroy (1985). Linguistic change, social network and speaker innovation. *Journal of Linguistics* 21(2): 339-84.
- Milroy, Lesley (1980). *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Oakley, Ann (1972). *Sex, Gender and Society*. London: Temple Smith.
- Ochs, Elinor (1992). Indexing gender. In A. Duranti & C. Goodwin (eds), *Rethinking Context*, 335-58. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papazachariou, Dimitris (1998). Linguistic Variation and the Social Construction of Identity: The Sociolinguistic Role of Adolescents in Northern Greece. Unpublished Ph.D. thesis, University of Essex.
- Schegloff, Emanuel A. (1997). Whose Text? Whose Context? *Discourse & Society* 8(2): 165-87.
- Schegloff, Emanuel A. (1998). Reply to Wetherell. *Discourse & Society* 9(3): 413-16.
- Schegloff, Emanuel A. (1999a). 'Schegloff's texts' as 'Billig's data': A critical reply? *Discourse & Society* 10(4): 558-72.
- Schegloff, Emanuel A. (1999b). Naivete vs sophistication or discipline vs self-indulgence: A rejoinder to Billig. *Discourse & Society* 10(4): 577-82.
- Spender, Dale (1980). *Man Made Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Talbot, Mary M. (1998). *Language and Gender. An Introduction*. Cambridge: Polity.
- Tannen, Deborah (1990). *You Just Don't Understand*. New York: Ballantine Books.
- Tannen, Deborah (1998). The relativity of linguistic strategies: Rethinking power and solidarity in gender and dominance. In D. Cameron (ed.), *The Feminist Critique of Language*, 261-79. London/New York: Routledge.
- Thorne, Barrie & Nancy Henley (eds) (1975). *Language and Sex: Difference and Dominance*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Thorne, Barrie, Kramarae, Cheri & Nancy Henley (eds) (1983). *Language, Gender and Society*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Trudgill, Peter (1972). Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language in Society* 1: 179-95. [Reprinted in B. Thorne & N. Henley (eds) (1975), *Language and Sex: Difference and Dominance*, 88-104. Rowley, Mass.: Newbury House.
- West, Candace & Don Zimmerman (1983). Small insults: A study of interruptions in cross-sex conversations between unacquainted persons. In B. Thorne, Ch. Kramarae & N. Henley (eds), *Language, Gender and Society*, 102-17. Rowley, Mass.: Newbury House.

- Wetherell, Margaret (1998). Positioning and interpretative repertoires: Conversation Analysis and Post-Structuralism in dialogue. *Discourse & Society* 9(3): 387-412.
- Wodak, Ruth & Gertraud Benke (1997). Gender as a sociolinguistic variable: New perspectives on variation studies. In F. Coulmas (ed.), *The Handbook of Sociolinguistics*, 127-50. Oxford: Blackwell.
- Zimmerman, Don & Candance West (1975). Sex roles, interruptions and silences. In B. Thorne & N. Henley (eds), *Language and Sex: Difference and Dominance*, 105-29. Rowley, Mass.: Newbury House.

